

צה"ל והתקשורת הזרה: הערכה ולקחים בתום שנה לאינתיפאדה

ג'ורא איילנד

ר' אגף תכנון במטכ"ל

בניתוח תפקודו של צה"ל אל מול התקשורת העולמית באינתיפאדה, שהחלה בספטמבר 2000, יש לעשות הבחנה בין עובדות היסוד, שאותן לא ניתן כלל לשנות, ובין עובדות, שניתן להשפיע עליהן על אף הקשיים. ההבחנה הזאת חשובה מאוד שכן שבלעדיה אפשר יהיה לטעון, כי לנוכח העובדה שישראל היא הצד החזק והפלסטינים הם הצד החלש, תמיד יוצגו האירועים בתקשורת הזרה בצורה לא אוהדת כלפי ישראל. טענתי היא, כי על ההסברה של צה"ל להתמקד בתחומים שבהם ניתן לחולל שינויים. ואכן, ניתן להיווכח, כי מאז פרוץ האינתיפאדה, הופקו לקחים משגיאיות שנעשו וחל שיפור בתחום זה.

עובדות היסוד

1 קיימות שש עובדות יסוד, שאותן לא ניתן לשנות. הראשונה שבהן היא, שישראל נתפסת בעולם כמדינה כובשת, והפלסטינים כעם נכבש. התפיסה הזאת קיימת לא רק בהסתכלות הפוליטית או ההיסטורית, אלא משמשת לשפיטת כל מקרה ומקרה. כך, אירוע, שבו נהרגת אשה פלסטינית ליד ביתה נתפס כטרagedיה. לעומת זאת, ההתייחסות אל אירוע שבו נהרגת ליד ביתה אשה ישראלית היא, שלולא היתה שם לא היתה נהרגת, ומותה הוא תוצאה של הכיבוש וההתנחלות. על-פי אמת-המידה הזאת נשפוט ישראל באירופה, ואף

מאמר זה מתבסס על הרצאה, שנשאה ביום העיון "המדיה כמרכיב באסטרטגיה", שערך מרכז יפה ביולי 2000, באוניברסיטת תל-אביב.

בארצות-הברית. המלה "כיבוש" נקודת מוצא מטה את הדברים לרעתנו.

2 העובדה השנייה היא, שהסכסוך הערבי-ישראלי נתפס בעולם כסיפור של דוד וגוליית. ישראל נתפסת כגדולה וחזקה, ואילו הפלסטינים נתפסים כחלשים, עובדה המעוררת באופן טבעי אהדה כלפיהם.

3 העובדה השלישית היא, שכמו בדברים רבים אחרים, יש לצד היוזם יתרון. האירועים האלימים – הן ברמה האסטרטגית והן ברמת האירועים היום-יומיים – הם ביוזמת הפלסטינים. למעשה, האירועים בדרך-כלל מפתיעים אותנו, וקשה להתכונן אליהם. מבחינת ישראל הקושי אינו רק בהסבר לאחר התקרית, אלא גם ביימון צלם למקום האירוע. לעומת זאת, הפלסטינים מזמינים תמיד את הצלמים הנכונים לשעה הנכונה ולמקום הנכון.

נוכחתי בכך כאשר שימשתי חבר בוועדה הביטחונית העליונה, שהוקמה בעקבות יוזמת ראש הסי-איי-איי ג'ורג' טנט, שניסה למצוא מכניזם להרגעת הרוחות, ואולי אף להפסקת אש. הפגישה הראשונה של הצוותים הישראלי והפלסטיני עם טנט נקבעה לשעה אחת בצהריים באחד מימי ו' בתפר שבין השטח שלנו לשטח הפלסטיני, במשרד הקישור של ה-DCO (District Cooperation Office). מהניסיון שלנו למדנו, שצריך לסיים פעילויות צבאיות לפני כניסת השבת, ולכן השעה הזאת נראתה לנו מתאימה. ואז הפלסטינים ביקשו לדחות את הפגישה לשעה שלוש. שאלנו מה הסיבה לדחייה, והם אמרו, שזה משום שבשעה אחת יש עדיין הפרות סדר אלימות באזור הזה של

הצומת. כלומר, יש לוח זמנים ברור להתרחשות האירועים.

4 העובדה הרביעית היא השימוש הנרחב בשקרים. שני הצדדים מרבים במיסאינפורמציה ובדיסאינפורמציה, אבל טענות שקריות, כמו שימוש באורניום מדולל, בסוכריות מורעלות ובגזים רעילים, המועלות באופן שיטתי על-ידי הרשות הפלסטינית, כולל הדגים הבכירים ביותר שלה, הן בעיה קשה מאוד, שכן בסופו של דבר הטענות השקריות האלה מחלחלות לתודעה של דעת הקהל בעולם.

5 העובדה החמישית היא, שהתקשורת האלקטרונית מאופיינת בשטחיות ובציניות לעומת התקשורת הכתובה. התקשורת האלקטרונית מחפשת את השורה התחתונה, ואין היא מתעניינת בסיבות לאירועים.

חודשיים לאחר פרוץ האירועים נפגשתי עם עובד בכיר ב-BBC, האחראי על שידורי החוץ, שהגיע לביקור בארץ כדי לבדוק כיצד השידורים שלהם מתנהלים. שאלתי אותו, מהו לדעתו, שיעור האירועים האלימים שהתרחשו ביוזמת הפלסטינים ומהו שיעור האירועים שהיו ביוזמת ישראל. הוא אמר, שלדעתו קרוב ל-100% מן האירועים החלו ביוזמת הפלסטינים. שאלתי אותו מדוע הדבר לעולם אינו בא לידי ביטוי בשידורים שלהם, והוא השיב: "למי אכפת? מה זה משנה?"

דוגמה אחרת היא שהשורה התחתונה של אחת מרשתות השידור באחד הימים היתה, שהיו חילופי אש. באופן הזה מתוארים בדרך-כלל הדברים בלי להזכיר ביוזמת מי החלו

האירועים. בסיכום אותו יום נאמר, כי "היו שלושה הרוגים, רובם פלשתינים". לא הוזכר, ששני הפלסטינים שנהרגו באו להניח מטען חבלה ואילו הישראלי שנהרג היה אזרח תמים. הרושם שהתקבל מהדיווחים של אותו יום היה כי ארעו חילופי אש ושרוב ההרוגים הם פלסטינים.

אין בכוונתי לומר, שהתקשורת האלקטרונית עוינת בהכרח את ישראל, אלא שהגישה הבסיסית שלה שטחית ומתמקדת בשורות תחתונות ללא קשר לנסיבות של התקריות.

עובדת היסוד ה**שישית** היא, שההבחנה בין צבא ופוליטיקה מטושטשת. זהו אינו סכסוך צבאי; יש פה סכסוך עמוק בין שתי ישויות פוליטיות, ולאנשי הצבא המסבירים אירועים קשה מאוד שלא לחצות – בטעות או שלא בטעות – קווים מסוימים. הדבר בעייתי במיוחד כאשר מדברים עם תקשורת חוץ, שאותה הבעיות הפנימיות של ישראל אינן מעניינות. כאשר מתארים תקרית בין כוחות צה"ל ובין הפלסטינים אין המדובר בתיאורה בלבד, שכן תמיד קיימים מאחוריה דברים עמוקים יותר. לאנשי הצבא קשה לדבר על האירועים מכיוון שהם פוליטיים. עם פרוץ האירועים הדברים האלה היו בעייתיים במיוחד.

השגיאות בתחום ההסברה

ה**שגיאה הראשונה** היא אי-הערכות לעימות הזה במישור התקשורתי. ישראל היתה ערוכה היטב לעימות מבחינת הכנת הכוח הצבאי, זאת משום שצפתה את ההתפתחות הזאת מאז אירועי המנהרה בספטמבר 1996.

לא ניתן לומר, שלא הובן תפקידה החשוב של התקשורת. הטעות היא בכך, שלא הובנה חשיבותה היחסית של התקשורת הזרה. זמן קצר לפני פרוץ האינתיפאדה הועלתה בדובר

צה"ל האפשרות לפרק את ענף תקשורת החוץ בטענה שהוא מיותר. הרעיון הזה מבטא במידה רבה את ההתעניינות של הצבא בתקשורת חוץ. ישראל לא נערכה להתעמתות במישור התקשורתי – לא במובן הארגוני ולא במובן התודעתי.

השגיאה השנייה – וייתכן זו השגיאה הגדולה ביותר – היא, שלפני פרוץ האירועים הוזנחו הכתבים הזרים השוהים דרך קבע בארץ. כשמתחילים אירועים, מתעניינים הכתבים באופן טבעי בהתרחשויות שאירעו באותו יום, ואין להם עניין בשורשי הסכסוך הישראלי-ערבי. אין בעיניהם חשיבות לשאלה מה יהיה מצבה של ישראל בגבולות 1967 ללא הסדרי ביטחון, שיבטיחו את קיומה. הכתבים אינם מבינים, ששכנותיה של ישראל אינן הולנד ובלגיה, ושנוסף על הפלסטינים מתמודדת ישראל עם מעגל נוסף של אויבים פוטנציאליים. קשה מאוד להסביר את הדברים האלה בעיצומם של האירועים. השגיאה היתה שלא נערכו שיחות רקע עם הכתבים לפני פרוץ האירועים. הנכונות של כתבי חוץ להקשיב היא עצומה, אולם רבים מהם לא קיבלו תידרוך כלשהו של הצד הישראלי.

השגיאה השלישית – התעלמנו מההשפעה שיש לתמונות הנצפות מעל מסכי הטלוויזיה ברחבי העולם. ישראל ניסתה אמנם אין-ספור פעמים להסביר שמסוק-קרב היוורה טיל מדויק לתוך בית או לתוך מכונית, הוא לא רק נשק יעיל מאוד, אלא גורם הרבה פחות נזק סביבתי מכל סוג אחר של נשק. אולם, כאשר ז'ק שיראק רואה אותו בטלוויזיה, זהו מסוק-קרב. המושג "גאן שיפ" הופך את השימוש בו למשהו אימתני, איש אינו מוכן להשתכנע כי הודות לדיוק שלו הוא פוגע רק במטרה ולא באזרחים או בסביבה הקרובה.

השגיאה הרביעית היא, שאין היערכות מתואמת לייצג את עמדת ישראל. את הצד

הפלסטיני מייצגים בדרך-כלל ברשתות הזרות דוברי אנגלית רהוטה, המציגים מסר אחיד. לעומת זאת, בישראל אין מנגנון המנווט את המתראיינים בתקשורת הזרה, ולפעמים הדוברים הם פוליטיקאים, שאינם מייצגים כהלכה את ישראל – לא מבחינת התוכן, לא מבחינת הבקאות בנושא, ולפעמים גם לא מבחינת השליטה שלהם באנגלית, שלפעמים משפיעה יותר מכול על האופן שבו נתפסים הדברים. לצבא קל יותר לעשות זאת משום שיש לו דובר ויש לו ארגון המסוגל לשלוט במידה רבה יותר על הדוברים ועל דבריהם. אולם צה"ל הוא חלק ממערכת משולבת, ומכיוון שישראל היא מדינה דמוקרטית ומכיוון שהכתבים חיים בסביבה של תקשורת חופשית, אין שליטה על הגורמים שהם פונים אליהם בבקשה לייצג את הצד הישראלי.

ההסברה היא מרכיב חשוב בהערכת המצב הצבאי. הבנו את העיקרון באופן תיאורטי אך השגיאה היתה, כי לא השכלנו ליישמו כשהחלו האירועים בספטמבר 2000. לתיזמון יש לפעמים חשיבות עצומה. לדוגמה, האירוע בכפר דרום. בתקרית הזאת הותקף אוטובוס של ילדים, שני אנשים נהרגו ושלושה בני משפחה איבדו את רגליהם. ישראל מיהרה להגיב בתקיפת מסוקים, אבל לא הסבירה את תגובתה. כל התמונות שהובאו בתקשורת הזרה היו של תקיפת המסוקים. ותקיפת האוטובוס כלל לא הוזכרה. באותו יום, ישראל לא דיברה עם התקשורת משבע וחצי בבוקר ועד הערב. כתוצאה מכך, לא הוצג הצד שלה, וכאשר כבר דיברה על האירועים, היא היתה בעמדת התגוננות.

דוגמה אחרת היא המקרה של נצרים והמאחז הצבאי, שהיו נצורים במשך אחד-עשר ימים בשל האש הפלסטינית, שנורתה באזור הצומת. אחד הכתבים הזרים ביקש להיכנס לשם עם הצוות שלו, כדי לצלם את נצרים ואת מוצב צה"ל מנקודת הראות של ישראל. מכיוון

שצה"ל נכנס לשם רק במסוקים, ובהם ניתן להעביר מספר קטן יחסית של אנשים, ניסיתי לשכנע את מפקד האוגדה בעזה לוותר על שלושה לוחמים, כדי להכניס במקומם שלושה עיתונאים. הוא אמר לי, שאין בכוונתו לוותר על אף מקום, כי הצורך המבצעי קודם לכול. לא הצלחתי לשכנע אותו, שלפעמים לשלושה עיתונאים יכולה להיות חשיבות רבה יותר מאשר לשלושה חיילים.

כמו בכל משבר, כאשר לא נערכים לקראתו, קשה מאוד לתקן את הדברים במהלכו.

לקחים ושיפורים

בכמה תחומים ניכר, כי במשך הזמן נלמדו לקחים. למדנו את החשיבות של הסברה כלפי חוץ. זו אינה מתחשבת בכך, שקיימים גבולות דקים בין המותר והאסור לאנשי צבא כאשר הם מדברים על המצב. יש לזכור, כי לא ניתן להימנע לחלוטין מנושאים מדיניים. אנשי הצבא צריכים אפוא לדעת לדבר לא רק על החייל הפלסטיני, או על המחבל, שאיתם הם התעמתו קודם לכן, אלא גם על דרגים גבוהים יותר, אחרת לא יוכלו להסביר את המדיניות הישראלית. הדבר הזה נכון גם בשיחות "און קמרה", אבל הרבה יותר בשיחות רקע. באותן שיחות רקע, שלקח לנו זמן להבין את חשיבותן, אין ברירה אלא להסביר את הדברים לעומקם ולהיכנס לשורשי הסכסוך הישראלי-פלסטיני. כאשר רוצים להעביר מסר, יש צורך לתת לכתבים הזרים רקע, ולהצביע בין היתר על ההבדלים בין האירועים באינתיפאדה כיום ובאינתיפאדה הקודמת. לדוגמה, יש להסביר, שהאירועים ב-1987 החלו מלמטה למעלה, ואילו היום הם מלמעלה למטה – תוצאה של החלטה אסטרטגית להתחיל במאבק מזוין. הבדל אחר הוא, שרוב התקריות אז הסתכמו בידידי אבנים על חיילי צה"ל, ואילו כיום מתנהל עימות מזוין. האירועים האלה הרבה

יותר משמעותיים מאשר הפרות סדר. מעבר לכך, באינתיפאדת 1987 היתה לישראל שליטה מוחלטת על הנעשה בשטח. כיום קיימת רשות פלסטינית, שלה יש יושב-ראש, פרלמנט, צבא, משטרה לגיטימית עם 30 אלף אנשים, שנושאים נשק חוקי. לישות הזאת יש שגרירים בכל העולם, והיא חברה בארגונים בין-לאומיים רבים. אין זו התמודדות בין החייל הישראלי למפגין הפלסטיני, אבל בטלוויזיה היא מוצגת ככזאת.

לא ניתן להסביר את האירועים לכתבי החוץ תוך הישארות בתחום המישור הצבאי וניתוקו מהמישור המדיני. אם אנשי צבא מסבירים את המצב, הם חייבים להסביר את כל התמונה.

נוסף על כך, ב-1987 לפלסטינים לא נראה היה, כי קיימת איזושהי תוחלת פוליטית. האינתיפאדה הנוכחית החלה בדיוק לאחר הפגישה בביתו של ראש הממשלה ולאחר קמפיין דיוויד, כאשר התהליך הפוליטי היה בשיאו. כלומר, לא ניתן להסביר את האירועים לכתבי החוץ תוך הישארות בתחום המישור הצבאי וניתוקו מהמישור המדיני. רוב הנושאים הנוגעים לסכסוך בין ישראל והפלסטינים אינם רק פוליטיים או רק צבאיים אלא נוגעים לתחום האפור שבין שניהם. אם אנשי צבא מסבירים את המצב, וחלק מהם בקיאים, ודאי בתחום המודיעין, הם חייבים להסביר את כל התמונה. בהקשר של שיחות רקע לתקשורת חוץ לא היתה ברירה אלא לשנות את תחומי

הנושאים, שעליהם מותר לאנשי הצבא לדבר ואז ההסברה הפכה ליעילה יותר. בעיה נוספת בהסברה היא, שישראל, בהיותה הצד החזק, נתפסת כצד הרע בסכסוך. נכון יותר להציג את הסכסוך במונחים של "השריף והפושע", כאשר לשריף, שהוא הצד הצודק, מותר להיות חזק יותר מהפושע. זו היתה האסטרטגיה התקשורתית שנקט נורמן שוורצקופף במלחמת המפרץ. הוא היה הצד החזק, אבל חזק כצודק.

לקח נוסף שלמדנו הוא, שיש לעשות את הדברים בזמן אמת. כאשר עובדים מול התקשורת, הדברים חייבים להיעשות במהירות, אחרת אין טעם בעשייתם. ישראל עדיין צריכה להשתפר בעניין הזה, שכן לא תמיד היא מסבירה במהירות הנחוצה – תוך תיאום בין משרד ראש הממשלה, משרד החוץ, צה"ל וגורמים אחרים – את עמדתה ביחס לאירועים.

לקח נוסף שצריך להילמד הוא, שיש לחנך גורמים מסוימים לחשוב בצורה שונה מזו שלה הם רגילים. למשל, המידע על המתרחש בצד הפלסטיני מרוכז בשב"כ. תכליתו העיקרית של השב"כ אינה השתתפות במאמץ ההסברה; תפקידו לעסוק בסיכול. אחת הבעיות היא, שקיים מידע רב שמצוי רק בידי השב"כ. יש להם מונופול על ההחלטה אם ניתן להלבין אותו.

לעיתים מתרחשים אירועים, שלא ניתן להסביר אותם בלי מידע מסוים. העוסקים בהסברה אינם רוצים לפגוע בביטחון ואינם רוצים לפעול שלא בתיאום עם השב"כ, אבל קשה להסביר לשב"כ, כי דברים שהיו אסורים לפרסום יום קודם לכן, נכון להתיר את פרסומם מייד.

דוגמה לטיפול לא נכון בעבודה מול התקשורת היא פרשת מוחמד אדורה בן ה-12, שנורה למוות בספטמבר 2000, כאשר הוא

ואביו נקלעו לקרב יריות בין כוחות ישראליים ברצועת עזה. יש לציין, שלא ניתן לדעת בוודאות מאיזו אש נהרג - מהאש שלנו, או מהאש של הפלסטינים. ההסתברות היא 50% לכל אפשרות.

יום או יומיים לאחר האירוע הערכתי, על בסיס המידע שהיה לנו אז, שכל הנראה, הוא נורה מאש צה"ל. לאחר בדיקה יסודית, לדעתי ארוכה מדי, התרבו סימני השאלה בעניין זה, אבל אי-אפשר להוכיח בוודאות, שהוא נהרג מהאש הפלסטינית. כל מה שיכולנו להגיד הוא, שההסתברות שהוא נורה מהאש הפלסטינית גבוהה יותר ממה שחשבנו קודם כן.

בפרשה נעשו שתי שגיאות. הראשונה היתה ההתבטאות שלי. היה נכון לומר, שאין לנו מידע, וכי הוא יימסר לאחר בדיקה. השגיאה השנייה היתה, שהחקירה נמשכה חודשיים, כאשר נדרש היה שהיא תימשך שבוע, כל עוד תשומת הלב של התקשורת עדיין נתונה לאירוע.

סיכום

יש המתנגדים לעצם הופעתם של אנשי צבא בתקשורת בטענה, שזו משרת מיליטנטיות, ומהווה כשלעצמה מסר רע. הטענה הזאת נכונה באופן חלקי. אכן יש לצמצם את הופעתם של אלה במקרים שאין לכך חשיבות, אבל לפעמים אין ברירה, לא רק משום שהם יודעים מה קרה בשטח, או בשל בקיאותם בנושא, אלא משום שהתקשורת מתעקשת לדבר איתם. פעמים רבות ניהלתי משא-ומתן עם כתבים זרים ואמרתי, שאשלח מישהו שיציג את עמדת ישראל, והם סירבו באומרים, שהם רוצים לראיין מישהו, שנושא באחריות, אחרת, אין בזה עניין מבחינתם. לכן, יש לזכור, שבמקרים רבים התראיין איש הצבא, שאילולא כן לא

היה מתראיין מישהו אחר.

חשוב גם להבין כי התקשורת האלקטרונית שטחית וצינית, אך בסופו של דבר הכתבים אינם רעים מיסודם, ויש להם עניין להגיע לשיתוף-פעולה. לדוגמה, בשבוע השני של האירועים התראיינתי בקצרה בנושא מסוים באולפני ה-BBC בירושלים. בסיום הראיון פנתה אלי הכתבת והציעה לי להציג את הצד הישראלי בכתבה שהיא מכינה על הילדים הפלסטינים שנהרגו באירועים. היא סיפרה,

ניתן אמנם להפנות טענות רבות כלפי התקשורת, אך בכל זאת אפשר לשפר לא מעט דברים, כדי שהצד הישראלי יוצג באופן מאוזן יותר.

שהיא ריאיינה כבר לכתבה ישראלי אחר, שלדעתה לא ייצג טוב את הצד הישראלי, והציעה לי להתראיין במקומו. התלבטתי אם להיענות לפנייתה, ולבסוף התראיינתי במשך עשר דקות. כשהסתיים הראיון, אמרתי לה, שיש לי שלוש בקשות. הראשונה, שביודעי כי היא תשלב בשידור משפט וחצי מדברי, אני מבקש שהיא תאפשר לי לבחור מה ישודר. היא סירבה, אבל הבטיחה לבחור משפט שייצג את דברי נאמנה.

בקשתי השנייה היתה, שהיא תראה בכתבה לא רק את הילדים שנפגעו, את אמהותיהם ואת בתי החולים, אלא גם את

ההפגנות האלימות שאליהן נשלחו הילדים האלה, כדי להראות שהם נפצעו כאשר נשלחו על-ידי הפלסטינים לקו החזית. אמרתי, שאם חסר לך חומר אספק לה אותו. היא אמרה, שאני צודק ושהיא לא חשבה על זה, ושהם ישלבו בכתבה תמונות המסבירות את הנסיבות שבהן נפגעו הילדים.

הבקשה השלישית היתה, שרבי-סרן מדובר צה"ל, שאלוהו אלי, יראה את הכתבה לפני השידור. היא אמרה, שאין טעם בכך, כי היא בלאו הכי לא תשנה בה דבר. ביקשתי בכל זאת שישאר באולפנים, והיא הסכימה. נראה, כי הישארותו הפעילה עליה בכל זאת איזשהו לחץ, ובסופו של דבר, הנושא הוצג בהגינות ובצורה מאוזנת. המסקנה היא, שיש טעם לדבר עם הכתבים.

דוגמה שנייה, משמעותית יותר, היא כתבה שעשה צוות של ה-CBS, בראשותו של בוב סיימון, שעסק בנושא רגיש של הפעילות שלנו – פעילות ממוקדת נגד יעדים. סיימון אמר, שהוא יכין את הכתבה בכל מקרה - איתנו או בלעדיו. הוא ביקש ממני לאפשר לו להצטרף ליחידה הקשורה לפעילות בשטחים. התלבטתי מאוד, והתייעצתי עם כמה אנשים, ובסופו של דבר הסכמנו מהסיבות הבאות: לישראל אין מה להסתיר; האמונה בצדקת המאבק; וההכרה בחשיבות המפגש האישי על הכתבים. ההנחה היתה, שאם הכתבים ייפגשו עם אנשים בני 20 וידברו איתם, הם ייווכחו, שאין המדובר בחבורה של רוצחים חסרי רגש. התוצאה מעידה, לדעתי, על כך שההנחה שלנו היתה נכונה.

בסופו של דבר, ניתן אמנם להפנות טענות רבות כלפי התקשורת, וקשה מאוד להשפיע עליה, אך בכל זאת ניתן לשפר לא מעט דברים, כדי שהצד הישראלי יוצג באופן מאוזן יותר.